

UOT 930.2

ŞUŞA ŞƏHƏR MƏKTƏBİNİN TARİXİNDƏN (XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri)

BAXIŞOVA RƏNA RİZVAN

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Bakı, Azərbaycan, e.i.

Açar sözlər: çar Rusiyası, Qarabağ, şəhər məktəbi, nizamnamə, fənn kabinetləri, maliyyə vəsaiti

Çar Rusiyası Cənubi Qafqazda yerli xalqları itaət altında saxlamaq, ruslaşdırma siyasəti yeritmək, xalqın çarizmə qarşı çıxışlarını yatırmaq, onları Rusiyaya “yaxınlaşdırmaqla” hakimiyyətini möhkəmləndirmək məqsədi güdüdü. Dini (ənənəvi) xarakter daşıyan məktəb və mədrəsələr çarizmin Azərbaycanda siyasi məqsədlərini təmin etmədiyindən işğal edilmiş ərazilərdə hakimiyyət orqanlarında işləmək üçün rus dilini bilən dövlət qulluqçularına duyulan ehtiyac dini məktəblərdən fərqli məktəblər açmaq zərurətini gündəmə gətirirdi.

1830-cu ilin sonlarına qədər Cənubi Qafqazda açılması nəzərdə tutulan 20 qəza məktəbindən cəmi 5-i açıldı ki, bunlardan biri də Şuşa qəza məktəbi idi. [5, s.179]

1872-ci ilin mayın 30-da təsdiq edilmiş “Şəhər məktəbləri haqqında əsasnamə”nin [26, s.727-728] əsas məqsədi mövcud olan qəza məktəblərini mərhələlərlə şəhər məktəbinə çevirmək, bütün zümrelərdən olanların uşaqlarına elementar əqli və dini-əxlaqi təhsil vermək idi.

1874-cü ildə Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutunun ilk buraxılışı ilə əlaqədar Mərkəzi hökumətin Cənubi Qafqazda Rusiya şəhər məktəblərinə uyğun məktəblər yaratmaq haqqında 1872-ci il nizamnaməsinə görə ən çox şagirdi olması və təhsildəki müvəffəqiyyəti baxımından Şuşa qəza məktəbi 1874-cü ildə üçsinfli şəhər məktəbinə çevrildi. [8, s.694; 14, s.304; 28, s.122]

Şimali Qafqazın şəhər məktəbləri nazirliyin 1872-ci ildə tərtib etdiyi plan və proqrama əsaslanarsa da, Cənubi Qafqazın şəhər məktəbləri Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutunun pedaqoji şurasının 1874-cü ildə tərtib etdiyi proqrama əsasən idarə olunmağa başladı. [8, 694]

1875-ci il mayın 6-da müflisləşmiş zadəganların və digər imtiyazlı fəxri təbəqələrin təhsilinə qayğı göstərilməsi məqsədilə onların uşaqlarının dövlət hesabına pansionda yaşamaları və təhsil almaları üçün konvikt təşkil edildi. [5, s.197] QTD hamisi məktəbin pedaqoji şurasına hər il 100 rubl ödəməklə öz hesabına təhsil alan şagirdləri (müəssisənin ərazisinin imkan verdiyi qədər) konviktə qəbul edə bilərdi [30, s.76] 1876-1877-ci dərslər ilində şagird çoxluğu səbəbindən birinci sinfə paralel sinif açıldı [31, 556] Bəzi ədəbiyyatlarda Şuşa şəhər məktəbinin əhalinin tələbləri nəticəsində 1878/79-cu dərslər ilindən dördsinfli şəhər məktəbinə çevrildiyi yazılsa da [4, s.19; 5, s.190; 14, s.303; 32, s.47] QTD hamisinin müxtəlif illərdəki hesabatlarında bu məktəb hər zaman üçsinfli olaraq göstərilmişdir.

1899-cu il noyabrın 17-də Şuşa şəhər məktəbinin kasıb və valideynlərdən məhrum şagirdləri üçün Puşkin təqaüdü təyin edildi. [13, s.36(38)]

1886-cı ildə Qafqaz Təhsil Dairəsinin 30 şəhər məktəbindən yalnız ikisində - Şuşa və Zaqatala şəhər məktəblərində pansion var idi. [7, s.727] Şuşa şəhər məktəbinin konviktində 1887-ci ildə 20, 1888-ci ildə 18 [8, 710], 1889-cu ildə 19 [9, s.436], 1890-cı ildə 20 [10, s.634], 1893-cü ildə 20 [11, s.271], 1897-1899-cu illərin hər birində 20 [18, s.344; 19, s.344; 20, s.392], 1902-ci ildə 18 [21, s.392], 1904-cü ildə 20 [22, s.388] şagird təhsil alırdı.

1900-cü il noyabr ayının məlumatına görə, konviktə təhsil alan 20 şagirdin 14-ü Şuşa, 5-i Zəngəzur, 1-i Cavanşir qəzasından idi. [1, v. 2arx.]

Çar Rusiyasının xristianlaşdırma siyasəti məktəblərdə şagirdlərin milliyyətə görə təsniflənməsinin tədqiqatı zamanı daha aydın nəzərə çarpır. Araşdırmalardan aydın görünür ki, Şuşa şəhər məktəbində ermənilər böyük üstünlük təşkil etmişdir. (cədvəl 1)

Şuşa şəhər məktəbi şagirdlərin sayına görə nəinki Cənubi Qafqazda, hətta bütün Rusiyada birinci yeri tuturdu. (cədvəl 1)

Cədvəl 1.

Şuşa şəhər məktəbində şagirdlərin təsnifatı

	1876	1877	1878	1885	1890	1897	1898	1899	1902	1904	1912
azərbaycanlı				34	36	33	36	48	70	74	56
rus				2	5	3	2	2	2	2	10
gürcü				2	1	0	0	0	2	1	1
erməni				226	145	129	134	126	148	145	255
digər				0	0	0	0	0	0	0	1
şagirdlərin ümumi sayı	70	160	375	264	187	165	172	176	222	222	323

Bunun bir səbəbi təhsilin texniki biliklər əsasında aparılması, təhsil bitdikdən sonra iş tapmağın asan olması və İmperiyanın ərazidəki kənd sənəti idi. Digər əsas səbəbi isə çar Rusiyasının yerli əhali olan azərbaycanlılara tətbiq etdiyi çoxsaylı vergiləri ödəmək üçün uşaqlarını öz təsərrüfatlarında işə cəlb edirdilər, əraziyə köçürülmə ermənilər isə Rusiyanın maraqlarının təmini üçün bu mükəlləfiyyətlərdən azad idilər. Həmçinin o dövrdə Qarabağ regionunda təhsil almış şəxslərin memuarlarından məlum olur ki, dünyəvi məktəblərdə təhsil alan azərbaycanlı şagirdlər erməni şagirdlər tərəfindən müxtəlif həqarətlərə və işgəncələrə məruz qalırdılar.

Ümumiyyətlə, İrəvan-Yelizavetpol direksiyasının bütün 7 məktəbində ermənilər üstünlük təşkil edirdi ki, bu da çarizmin xristianlaşdırma siyasətinin nəticəsi idi. Qafqaz məktəblərinin 4-də ruslar, 5-də gürcülər, 13-də isə ermənilər üstünlük təşkil edirdilər. IV sinifdən başlayaraq yuxarı siniflərdə şagirdlərin kəskin azalmasının səbəbi aşağı siniflərdəki elementar biliyin və hərbi mükəlləfiyyət zamanı IV dərəcədən güzəşt hüququnun verilməsinin onları qane etməsi idi. [10, s.635]

Məktəbdə şəriət, oxu və yazı, rus dili, hesab, təcrübə həndəsə, coğrafiya, tarix, fizika, rəsm və rəsmxətt, nəğmə və gimnastika fənləri tədris olunurdu. [28, s.1] Ana dili və şəriət müəllimləri yerli din xadimlərindən və ya ənənəvi təhsilli yerli ziyalılardan təyin edilirdi. Şuşa ticarət şəhəri olduğundan əhali fransız dilinin öyrənilməsinə xüsusi əhəmiyyət verirdi. Bu baxımdan Şuşa şəhər məktəbində fransız dilinin tədrisi üçün əlavə vəsait ayrılmışdı. [1, s.18-19] 1887-1888-ci illərdə Cənubi Qafqazın şəhər məktəblərində rus dili dərslərinin sayı artırıldı. [8, s.695]

1906-cı il oktyabrın 12-də Nazirlər Şurasının qərarı ilə tədris dairəsi hamilərinə şəhər məktəblərində sinif tədris sistemini əyani tədris sistemində dəyişmək, əlavə fənnlər daxil etmək, ehtiyac olarsa məktəbin və ya yerli mənbələrin hesabına ştat hüququnda ştatdankənar müəllimlər cəlb etmək, yerli şərtlərə müvafiq olaraq həftəlik dərslər cədvəlində dəyişikliklər etmək, ev müəllimlərini və mürəbbilərini şəhər məktəblərinin iki aşağı sinfində bütün fənnləri tədris etməsinə icazə vermək kimi səlahiyyətlər verildi [27, s.901]. 1903-cü il avqustun 15-də hərbi kilsənin dyakonu (aşağı dərəcəli keşiş) Sirotin həm bu, həm də Şuşa Mariya qız məktəbinə pravoslav dini üzrə şəriət müəllimi təyin edilmişdir [2, s.6].

Yelizavetpol və Aleksandropol şəhər məktəblərindən başqa, bütün şəhər məktəblərində fizika kabinetləri fəaliyyət göstərirdi. 1887-ci ildə 11 məktəbin fizika kabinetlərinə 1030 rubl vəsait ayrılmışdı. 5 ən yaxşı fizika kabinetindən biri Şuşa şəhər məktəbinin fizika kabineti idi. [6, s.789; 8, s.696] 1888-ci ildə 3 ən yaxşı fizika kabineti Şuşa, Anap və Yeni Bəyazid şəhər məktəblərinin fizika kabinetləri idi ki, onlara ayrılmış vəsait 1181 rublla 1639 rubl arasında idi. Digər tədris vəsaitləri 20244 rubl həcmində 11418 ləvazimatdan ibarət idi. Digər tədris vəsaitlərinin təchizatı üçün ən çox maliyyə vəsaiti ayrılan məktəblər Şuşa, Yey, Anap, Georgiyev, Nuxa və Naxçıvan şəhər məktəbləri olmuşdur (1018-1588 rubl arası). [7, s.729]

Məktəbin fizika kabinetində 1884-1888-ci illər ərzində 1639 rubl dəyərində 147 ləvazimat [7, s.729; 15, s.425; 16, s.835], 1890-1907-ci illər ərzində 1857 rubl dəyərində 180 ləvazimat

[17, s.301; 18, s.296; 19, s.262; 20, s.487; 21, s.297; 22, s.297; 23, s.301], 1912-ci ildə isə 2056 rubl dəyərində 258 ləvazimat [24, s.279] var idi.

Məktəbin təminatı üçün (konviktə birlikdə) ildə ayrılan vəsaitin həcmində əsrin sonlarına doğru xeyli azalma olsa da, XX əsrin əvvəllərindən yenidən artma müşahidə olunur.

Bütün şəhər məktəblərinin təminatı üçün 1886-cı ildə 180473 rubl vəsait ayrılmışdı. Keçən ildən qalmış vəsaitlə birlikdə bu məbləğ 202649 rubla çatırdı. Hər məktəbə orta hesabla 8088 rubl düşürdü. Hesabat ilində bu hesabdən cəmi 175137 rubl xərclənmişdi. Ən çox vəsait Zaqatala şəhər məktəbinə (10872 rubl), sonra isə Şuşa şəhər məktəbinə (10111 rubl) xərclənmişdi. [7, 729]

Konviktin təminatı üçün dövlət xəzinəsindən ildə 1884-1885-ci [15, 428-429; 16, 838-839] və 1890-cı [8, 710] illərdə 2600, 1897-ci ildə 2700 [18, 305], 1898-1899-cü [19, 303, 305; 20, 316-317] və 1902-ci [21, 316-317] illərdə 3000, 1904-cü [22, 312] və 1907-ci [23, 278] illərdə 2675, 1912-ci ildə 2600 rubl vəsait ayrılmışdı.

Zaqatala şəhər məktəbindəki pansiona, Şuşa şəhər məktəbindəki konviktə və Ozurget təqaüdçülərinə 1887-ci ildə 7955, 1888-ci ildə 7500 rubl xərclənmişdir. [8, 697]

1901-ci ildə Yelizavetpol və İrəvan Xalq Məktəbləri direktoru QTD hamisinə konviktin 2600 rubla saxlanılmasının mümkün olmadığını, bundan başqa şagirdlər arasında yoluxucu xəstəliklərin yayıldığını, onlara nəzarətin çətinliyini, valideynlərinin əlavə 50-60 rubl ödəyə bilməməsini əsas gətirərək konviktin fəaliyyətinə xitam verilməsini, konviktin saxlanılması üçün xərclənən pulun konviktorlara təqaüd olaraq verilməsini təklif etmişdir. [1, v. 1-1arx.]

Qəbul edilməyən bu təklif 1908-ci ilin sentyabrında yenidən gündəmə gətirildi. Ərzaqların bahalaşması ilə əlaqədar konviktəki şagirdlərin təminatı üçün dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitin 1908-1909-cü tədris ilindən etibarən onlara verilməsi təklif edildi. Bu məbləğ hər şagirdə 130 rubl təşkil edirdi. [1, v. 7-14]. Lakin konviktin sonrakı fəaliyyəti haqqındakı məlumatlar bu təklifin də qəbul edilmədiyini göstərir.

Məktəb açılarkən təhsilhaqqı hər şagirdə 5 rubl idi. Bu vəsait 1876-cı ildə 8 [31, 255], 1878-ci ildə 12 [4, s.18-19], 1885-ci ildə 15 [16, s.198-204], XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində 10 rubl olmuşdu. [18, s.312-313; 19, s.320; 20, s.286; 21, s.309; 22, s.309; 23, s.324] XIX əsrin sonlarına qədər ən yüksək təhsilhaqqı Şuşa şəhər məktəbində idi. [6, s.790; 7, s.730] 1890-cı ildə Qafqaz təhsil dairəsində təhsilhaqqına görə ilk yeri Yelizavetpol (16 rubl), ikinci yeri isə Şuşa şəhər məktəbi (15 rubl) tuturdu. [10, s.630; 17, s.499]. 1898-ci ildən başlayaraq təhsilhaqqı Şuşa şəhər məktəbində 20 rubl olmuşdur. [19, s.309] 1904-cü ilə qədər [22, s.320] təhsilhaqqı artaraq 46 rubl olmuş, lakin məlum hadisələrdən sonra məbləğ bir qədər azalsa da, 1912 -ci ilin [24, s.279] məlumatına görə, yenidən 46 rubl olmuşdur. Şuşa şəhər məktəbinin konviktində təhsil pulsuz idi. [10, s.631]

1893-cü ildə şəhər məktəblərinin tədris vəsaitlərinin ümumi dəyəri 172419 rubl təşkil edirdi ki, bunun da 8303 rublu Şuşa şəhər məktəbinin payına düşürdü. Bu məktəb vəsaitin həcminə görə ilk yeri tuturdu [11, s.267].

1894-cü ildə tədris-təlim vəsaitləri baxımından Şuşa şəhər məktəbi 8415 rublla ikinci yeri (Batalpaşından sonra - 8528 rubl) tuturdu [12, s.314].

Məktəbdə 1884-1888-ci illərdə 1588 rubl dəyərində 419 [7, s.729; 15, s.425; 16, s.835], 1890-cı ildə 1645 rubl həcmində 423 [17, s.489], 1898-1899-cü illərdə 2580 rubl həcmində 464 [18, s.299; 19, s.299; 20, s.301], 1902-ci ildə 2640 rubl həcmində 489 [21, s.304-305], 1904-cü ildə 2663 rubl həcmində 514 [22, s.300], 1912-ci ildə 3003 rubl həcmində 618 [24, s.300] digər tədris ləvazimatları var idi.

1880-ci ildən başlayaraq Şuşa şəhər məktəbində musiqi sinifləri və şagirdlərə peşə öyrədilməsi üçün ipəkçilik şöbəsi yaradıldı [4, s. 19] Bu məktəbdə ədəbi-bədii gecələr keçirmək, səhnəciklər və tamaşalar təşkil etmək ənənə halını almışdır. [4, s. 348]

Gorus və Qaryagin əhəlisinin çoxsaylı ərizələri əsasında 1872-ci il şəhər məktəblərinin təsis haqqında əsasnamənin maddələrinə əsasən ərazilərin yerli vəsaiti və binaları haqqında ətraflı məlumat toplanılmış və 1911-ci ildə Gorus və Qaryagında şəhər məktəblərinin açılması üçün

Nazirlik kredit ayırmışdır. [3, v. 1-1arx.]. Lakin bu məktəblərin açılması və fəaliyyəti haqqında məlumat əldə etmək mümkün olmamışdı.

Ümumiyyətlə, bu məktəb Azərbaycanda xalq maarifinin, təhsilin, müxtəlif sənət sahələrinin, teatrın inkişafında mühüm rol oynamışdır. Musiqi siniflərinin açılması Şuşada professional musiqiçilərin yetişməsində əhəmiyyətli rol oynadı.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi: f. 311, s. 1, iş 249
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi: f. 311, s. 1, iş 499
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi: f. 406, s. 1, iş 168
4. Ağayev Ə.Ə. 150 yaşlı Şuşa məktəbi. Bakı: Maarif, 1983, 64 s.
5. Əhmədov H.M. XIX əsr Azərbaycan məktəbi. Bakı: Təhsil, 2006, 580 s.
6. Журнал Министерства народного просвещения (bundan sonra - ЖМНП). часть 254, 1887 декабрь. Современная летопись. С.-Петербург. Тип. Б.С.Балашева, 1887, 862 с.
7. ЖМНП. часть 265, 1889 октябрь. Современная летопись. С.-Петербург. Тип. Б.С.Балашева, 1889, 795 с.
8. ЖМНП. часть 270, 1890 август. Современная летопись. С.-Петербург. Тип. Б.С.Балашева, 1890, 789 с.
9. ЖМНП. часть 274, 1891 март. Современная летопись. С.-Петербург. Тип. Б.С.Балашева, 1891, 960 с.
10. ЖМНП. часть 284, 1892, ноябрь. Современная летопись. С.-Петербург. Тип. Б.С.Балашева, 1892, 739 с.
11. ЖМНП. часть 304, 1896 март. Современная летопись. С.-Петербург. Тип. Б.С.Балашев и К, 1896, 859 с.
12. ЖМНП. часть 309, 1897 январь. Современная летопись. С.-Петербург. Тип. Б.С.Балашев и К, 1897, 801 с.
13. ЖМНП. часть 327, 1900 январь. Правительственные распоряжения С.-Петербург. Тип. «Б.С.Балашев и К», 1900, 824 с.
14. Кавказский календарь на 1976 год. Тифлис, Тип. Гл. Упр. Закавказским краем, 1875, 566 с.
15. Отчет попечителя Кавказского Учебного округа о состоянии учебных заведений (bundan sonra - Отчет КУО) за 1884 год. Приложение. Статистическая сведения к отчету о состоянии учебных заведений Кавказского Учебного округа в 1884 году. Тифлис: Тип. канц. Главнонач. граждан. ч. на Кавказ, 1885, 728 с.
16. Отчет КУО за 1885 год. Приложение. Статистическая сведения к отчету о состоянии учебных заведений Кавказского Учебного округа в 1885 году. Тифлис: Тип. канц. Главнонач. граждан. ч. на Кавказ, 1886.
17. Отчет КУО за 1890 год. Приложение. Статистическая сведения к отчету о состоянии учебных заведений Кавказского Учебного Округа в 1890 году. Тифлис: Тип. Канц. Главнонач. граждан. Ч. на Кавказ, 1891, 308 с.
18. Отчет КУО за 1897 год. Статистическая сведения к отчету о состоянии учебных заведений Кавказского Учебного округа в 1897 году. Тифлис: Тип. канц. Главнонач. граждан. ч. на Кавказ, 1898.
19. Отчет КУО за 1898 год. Статистическая сведения к отчету о состоянии учебных заведений Кавказского Учебного округа в 1898 году. Тифлис: Тип. канц. Главнонач. граждан. ч. на Кавказ, 1899.
20. Отчет КУО за 1899 год. Приложение. Статистическая сведения к отчету о состоянии учебных заведений Кавказского Учебного округа в 1899 году. Тифлис: Тип. канц. Главнонач. граждан. ч. на Кавказ, 1900.
21. Отчет КУО за 1902 год. Статистическая сведения к отчету о состоянии учебных заведений Кавказского Учебного округа в 1902 году. Тифлис: Тип. канц. Главнонач. граждан. ч. на Кавказ, 1903.

22. Отчет КУО за 1904 год. Приложение. Статистическая сведения к отчету о состоянии учебных заведений Кавказского Учебного Округа в 1904 году. Тифлис: Тип. Канц. Главнонач. граждан. ч. на Кавказе, 1905, 774 с.
23. Отчет КУО за 1907 год. Приложение. Статистическая сведения к отчету о состоянии учебных заведений Кавказского Учебного Округа в 1907 году. Тифлис: Тип. Канц. Главнонач. граждан. ч. на Кавказе, 1908, X, 164, 463 с.
24. Отчет КУО за 1912 год. Приложение. Тифлис: Тип. Канц. Наместника Е.И.В. на Кавказ, 1913, 136+38 с.
25. Полное Собрание Законов Российской Империи (bundan sonra - ПСЗРИ). Собрание второе. Т. 42, отделение первое. 1867 год. С.-Петербургъ, Тип. 2 отделении собственной его императорского величества канцелярии, 1871, 1209 с, закон 44748
26. ПСЗРИ. Собрание второе. Т. 47, отделение первое. 1872 год. С.-Петербургъ, Тип. 2 отделении собственной его императорского величества канцелярии, 1875, 1047с, закон 50909
27. ПСЗРИ. Собрание третье. Т, 26, отделение первое. 1906 год. С.-Петербургъ, Тип. 2 отделении собственной его императорского величества канцелярии, 1909, 1156 с, закон 28412
28. Циркуляр по управлению Кавказским Учебным Округом, Тифлис 1874, № 4
29. Циркуляр по управлению Кавказским Учебным Округом, Тифлис 1874, № 5-6
30. Циркуляр по управлению Кавказским Учебным Округом, Тифлис 1876, № 1
31. Циркуляр по управлению Кавказским Учебным Округом, Тифлис 1876, № 7-8
32. Циркуляр по управлению Кавказским Учебным Округом, Тифлис 1878, № 3

РЕЗЮМЕ
ИЗ ИСТОРИИ ШУШИНСКОЙ ГОРОДСКОЙ ШКОЛЫ
(конец XIX - начало XX вв.)
Бахышова Р.Р.

Ключевые слова: *царская Россия, Карабах, городская школа, положение, предметные кабинеты, финансовые средства*

В статье рассматривается создание и деятельность Шушинской городской гуманитарной школы. Также изучается динамика классификации учеников, национальный состав ученического контингента, финансовое обеспечение школы и состояние предметных кабинетов в школе.

Исследование ярко показывает, что политика местных и центральных властей в области образования носила сугубо колониальный характер. Тем не менее, эта школа сыграла определенную роль в подготовке образованных местных кадров.

SUMMARY
FROM THE HISTORY OF SHUSHA CITY SCHOOL
(end of XIX - early XX centuries)
Bakhishova R.R.

Key words: *tsarist Russia, Karabakh, urban school, location, subject-specific classrooms, funding*

The article deals with the creation and activities of the Shusha city humanitarian school. It also studies the dynamics of the classification of students, the national composition of the student body, the financial support of the school and the state of subject rooms in the school.

The study clearly shows that the policy of local and central authorities in the field of education was purely colonial in nature. Nevertheless, the school played a role in the training of local educated personnel.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	09.07.2019
	Son variant	25.09.2019